

LITTERATUR, TEORI, TERRORISM

Anteckningar om »överskridandet« som tankefigur och problematik

av Magnus Persson

Låt mig inleda denna essä med tre tidens tecken. Det första handlar om den danske konstnären Marco Evaristti, hittills mest känd för att i en installation ha inbjudit museipubliken till att göra puré av levande gulfiskar som simmar omkring i en mixer. Han är nu igång med ett nytt projekt.¹ Guldfiskarnas revansch skulle man kanske kunna kalla det. Evaristti tänker denna gång mata gulfiskar med det till fiskmat pulveriserade liket av en amerikansk dödsdömd fånge vid namn Gene Hathorn, som sedan 1985 väntar på att avrättas i Texas. Konstnären och fången har redan en *deal*.

Det andra tecknet ser helt annorlunda ut. Det handlar om Maja Lundgrens roman *Myggor och tigrar*, som kom att dominera mycket av den svenska kulturdebatten 2007. Förhållandet mellan liv och dikt, lögn och sanning, fakta och fiktion osäkras i boken och kom också att vara de frågor som ständigt återkom i receptionen. I romanen görs kopplingar mellan svenska kulturredaktioner och den italienska maffian. Kända och namngivna författare, journalister och kritiker, pekats ut som (bland annat) maktfullkomliga mansgrisar. Oanständigt förtal, sade motståndarna till boken. Ett intressant experiment med att spränga romanformens gränser, sade försvararna.²

Det tredje tecknet handlar om kompositören Karlheinz Stockhausens famösa yttrande efter terroristangreppet mot World Trade Center den 11 september 2001: »Attacken mot WTC ut-

gör det största konstverk som är möjligt i hela kosmos.« Han fortsatte med avund i rösten förklara att »en musiker som övar fanatiskt i tio år för en enda konsert och ändå inte uppnår det han vill – det uppnådde dessa terrorister i en enda handling«.³

Vad som förenar dessa tre synnerligen disparata exempel är en upptagenhet med en av den moderna och senmoderna konstinstitutionens grundläggande tankefigurer, den om *överskridandet* eller *transgressionen*. Konst som gör anspråk på att vara drabbande, nyskapande och betydelsefull måste bryta mot reglerna. Den måste överskrida det givna, det vanliga, det konventionella. Den måste utmana vår smak och helst också vår moral. Inte sällan uppvisar överskridandet metaforiska eller andra förbindelser med idéer om våld och terror.

Denna essä består av två delar. I den första, som jag kallar »Litteraturens terrorister«, kommer jag särskilt att följa de amerikanska litteratur- och teatervetarna Frank Lentricchia och Jody McAuliffe i spåren utifrån deras fascinerande men inte oproblematiske studie i förbindelserna mellan litteraturen och terrorismen.⁴ I den andra delen, »Teori och transgression«, diskuterar jag tentativt och prövande hur begreppet överskridande har hanterats inom samtida litteratur- och kulturteori. Kan man skymta liknande analogier mellan konstnärligt skapande och våld inom teorin som inom den litterära praktiken? Särskilt fokus ligger på an-

ti-dualistiska och anti-dikotomiska teoretiska strömningar. Detta är alltså inte, i varje fall inte primärt, en text om hur terrorismen behandlats som ämne i skönlitteraturen.⁵

Litteraturens terrorister

Stockhausens ovan citerade yttrande om den 11 september är utgångspunkten för Lentricchias & McAuliffes bok *Crimes of Art + Terror* (2003).⁶ Stockhausen hade på en presskonferens i Hamburg blivit ombedd att ge sin syn på terrorattacken. Hans uttalande blev ödesdigert. Den planerade fyradagarsfestivalen med hans musik ställdes brådstörtat in. Hans egen dotter förklarade att hon skulle byta efternamn. *New York Times* musikkritiker yrkade på fullt allvar att Stockhausen borde tvångsinskrivas på ett mentalsjukhus.

Men vad som vid en första anblick verkar vara ett fullständigt vansinnigt påstående visar sig enligt Lentricchia & McAuliffe vila på en lång historisk tradition där kopplingen mellan viljan att skapa överskridande konst och impulsen att utöva våld går hand i hand. Det centrala begreppet och den centrala tankefiguren i denna tradition är transgression/överskridande – som Lentricchia & McAuliffe är djupt kritiska mot. De förordar ett alternativt värdesystem med nyckelord som marginal och skönhet.⁷

Boken består av en serie fallstudier i relationerna mellan litteratur och terrorism. Verkliga och fiktiva terrorister studeras. Konst och populärkultur förekommer sida vid sida. Det etniskt avvikande studeras som en projektyta för fantasier om överskridande. Till de författare som granskas hör Joseph Conrad, Norman Mailer, Bret Easton Ellis, Thomas Mann och Jean Genet. Enbart män alltså!⁸ Bildstörmande provokatörer behandlas, liksom det särfall av överskridande som benämns transgressiv förtvivlan – ett slags nedtonat, uppgivet, nihi-

listiskt eller impotent gränsöverskridande.⁹ I ett av bokens sista kapitel övergår författarna helt plötsligt till dramats framställningsform, i en om- eller vidareiktning av Heinrich von Kleists liv betitlad »The last maniacal folly of Heinrich von Kleist (A Fiction)«.

Ett av bokens kapitel heter »Litterära terrorister«. Kapitlet ger en god bild av bokens eklekticism och dess djärva tankesprång, men blottar också flera av dess problematiska sidor. Kapitlet om litterära terrorister behandlar tre författare: William Wordsworth, Don DeLillo och Theodor Kaczynski.

Den sistnämnde är en av bokens verkliga terrorister och är mer känd under namnet The Unabomber.¹⁰ Han ville få världen att vakna upp och inse att det högteknologiska konsumtionssamhället är en mardröm. Han ville skriva en bok, men insåg att ingen skulle lyssna (eller vilja ge ut hans texter). För att bli författare fick han gå omvägen via verklig terrorism. Arton års olika terroristaktiviteter fick till slut sin ände när *New York Times* och *Washington Post* 1995 båda gick med på att publicera hans osignerade manifest på 35 000 ord i oförkortat skick. Man hoppades att stilen skulle avslöja honom och det gjorde den. Han greps året därpå och dömdes till döden, en dom som ändrades till livstids fängelse sedan han erkänt sina brott. En professor i engelska fann likheter mellan manifestet och anarkisten Verlocs manifest i Joseph Conrads roman *The Secret Agent*. Det visade sig att ett exemplar av Conrads bok funnits i Kaczynskis hem och blivit läst ett dusintal gånger under uppväxten. Kaczynski använde också upprepade gånger pseudonymen Konrad. Efter gripandet var det inga problem för Kaczynski att få ett förlag att ge ut en hel bok – med den cultural studies-klingande titeln *The Unabomber Manifesto: Industrial Society and Its Future* (1995). Terroristen hade äntligen blivit författare. Drömmen om författaren som en viktig kugge i ett subversivt avantgarde har blivit överspelad av terrorismen enligt den logik som huvudpersonen så kyligt utlägger i

Don DeLillos roman *Den stora massans ensamhet: Mao II*:

Det finns ett märkligt band mellan författare och terrorister. I väst blir vi berömda pappfigurer i takt med att våra böcker förlorar förmågan att forma och påverka [...] För länge sen trodde jag det var möjligt för en författare att förändra kulturens inre liv. Nu är det män med bomber och vapen som har tagit över vårt område. De slår till mot det mänskliga medvetandet. Som författare brukade göra innan vi alla blev assimilerade.¹¹

Överskridandets tradition föds enligt Lentricchia & McAuliffe med romantiken för drygt tvåhundra år sedan, och utvecklas sedan vidare i det historiska avantgardet, modernismen och postmodernismen.¹² För en del av de författare och traditioner som berörs känns kopplingen till terrorismen naturlig. Andra gånger känns den långsökt. Exempel på det förstnämnda är ju legio i de olika avantgardistiska manifesten. Så här lät det i Marinettis »Futurismens grundläggning och manifest« från 1909:

Det finns ingen skönhet mer, annat än i kampen. Inget verk kan vara ett mästerverk utan att vara av aggressiv natur. Poesin måste uppfattas som ett våldsamt angrepp mot okända krafter i syfte att tvinga dem till underkastelse inför människan [...] Vi vill förhärliga kriget – världens enda hygien – militarismen, patriotismen, anarkisternas destruktiva handling, de sköna idéer för vilka man dör; samt föraktet för kvinnan [...] Vi vill förstöra museerna, biblioteken, varje slag av akademi; vi vill kämpa mot moralism, feminism och utilitistisk och opportunistisk feighet.¹³

Och så här lät det i surrealismens andra manifest från 1930:

Den enklaste surrealistiska handlingen består i att gå ut på gatan med revolvern i hand och skjuta vilt omkring sig i folkmassan. Den som inte haft lust, åtminstone en enda gång, att i ett svep göra slut på det rådande systemet, dessa förnedringens och fördumningens små knepiga system, har sin givna plats i denna folkmassa, med magen i lagom höjd framför revolvermyningen.¹⁴

Men vari består Wordsworths terrorism? Den ligger enligt Lentricchia & McAuliffe latent i romantikens nya författarroll, där författaren gradvis börjar gå från att vara en systemets insider till en systemets outsider.¹⁵ Den transgressiva traditionens återkommande brott är från och med Wordsworth originaliteten och normövertredelsen. Men vilka normsystem är det som ska överskridas? Särskilt konstens egna. I förordet till *Lyrical Ballads* (1802) skrev Wordsworth:

I dessa volymer återfinns också föga av det som vanligen kallas poetisk stil. Lika mycken möda som vanligen läggs ned på att åstadkomma en sådan, har här lagts ned på att undvika den. Detta har skett av det redan angivna skälet att mitt språk mer skall likna vardagsspråket och vidare därför att det välbehag som jag har föresatt mig att förmedla, är helt väsensskilt från det som av många anses vara poesins sanna ändamål.¹⁶

Den yttersta drivkraften i den transgressiva traditionen är att förändra medvetandet, att forma kulturens inre liv i syfte att också forma dess yttre liv – i slutändan handlar det om inget mindre än en radikal ommöblering av samhällets sociala strukturer. Men är det rimligt att inordna Wordsworth och Stockhausen i samma tradition? Går det egentligen att tala om en tradition? I inledningen slår Lentricchia & McAuliffe fast sin huvudtes:

[V]arious forms of political extremism are related in order to show that to some extent they grow out of avant-garde artistic movements. From romanticism to modernism, these movements consciously presented themselves as revolutionary and sought to shake up – and even overturn – the order of the West. We find that disturbing events of violence and terror – including the events of September 11 – are in many ways governed by a logic that grows out of romantic tradition, as life imitates art with a vengeance and real terrorists take their inspiration from books. Transgressive desire again and again on display: encouraging us to re-examine our presuppositions about our artistic heritage and, above all, challenging our easy assumption that art is something always good and at worst benign. But desire for (not an

achievement of) an impossible criminality of art eventuates with ruthless fate in failure because cultures inevitably conserve themselves, as they consume and commodify the transgressors.¹⁷

Det finns enligt Lentricchia & McAuliffe tre distinkta och särskiljande drag i den transgressiva traditionens självförståelse.¹⁸ För det första är seriösa konstnärer, liksom terrorister, alltid fanatiker vars mål är en transformering av människans medvetande. För det andra måste transformationen vara total och revolutionär, annars är den ett misslyckande. För det tredje måste konsten mäta sig med och övertrumfa den icke-konstnärliga transgressionen (i form av till exempel kriminella handlingar) för att rädslan för marginalisering skall kunna bemästras. En sammanfattande formel för denna självförståelse skulle kunna vara det Slavoj Žižek (efter Alain Badiou) kallar *passionen för det reala*.¹⁹ Det är i det våldsamma överskridandet som autenticiteten är inneboende. Attacken mot WTC-tornen hade, liksom centrala strömningar inom 1900-talskonsten, som syfte att väcka västvärlden ur sin förlamande ideologiska slummer. Terroristernas viktigaste syfte var inte att orsaka materiell skada utan att skapa en spektakulär effekt som det var omöjligt att värja sig emot.

Transgressionen är, menar Lentricchia & McAuliffe, ändå dömd att misslyckas. Anledningen är att även den mest provocerande konstnärliga – eller annan – handling kan förvandlas till ett konsumtionsobjekt. En marxistisk teoretiker sade en gång att kapitalismen kan assimilera allt – utom bilden av sin egen undergång. Denne teoretiker hade, om man köper Lentricchias & McAuliffes analys, fel. Kapitalismen kan svälja och varufiera till och med sin egen undergång.²⁰ Denna tes slås fast mot slutet av det kapitel som heter »Groundzeroland« – titeln alluderar naturligtvis på Disneyland. Lentricchia & McAuliffe analyserar här den utsiktsplattform och det minnesmärke som uppfördes på platsen där tvillingtornen en gång stod.

Minnesplatsen blir en mötesplats för konst, politik och ekonomi. Kuratorer och samlare väljer ut objekt som skall förevisas. Butiker med souvenirer och snabbmat ligger strategiskt placerade i närheten. Turister flockas och fotograferar. Katastrofen som konsumtionsobjekt. Lentricchia & McAuliffe skriver:

If George Bush is right that we should show patriotism by going on vacation and spending money, then visiting Groundzeroland is a patriotic act. The sublime power of American consumer culture to absorb and commodify even such a devastating blow as this transgressive act of destruction and murder is final proof of that culture's fundamental indestructibility. Walk up the ramp to the platform without filter and, for a golden fifteen minutes, see the erasure – see what isn't there – and see what cannot be erased: the meeting ground for the producers and consumers of popular culture. Experience the Warholian conflation of violent, tragic, mass media news with the patriotic glory and glamour of death. Pose for a picture: mix disaster and death with stardom and beauty. Feel the scale. Absorb it. Go down in history. Move on. Understand it all. Find closure.²¹

Lentricchias & McAuliffes analys av den transgressiva traditionen har nått fram till sin slutsats, i en egendomlig blandning av ideologikritisk *tour de force* och total uppgivenhet. Deras bok är fascinerande, skrämmande och skarp, men lämnar också många frågor obesvarade. Kapitalismen är odödlig, men gäller det samma transgressionen? Går det att tala om en obruten transgressiv tradition? Är överskridandets estetik fortfarande möjlig när så många av måltavlorna för provokationerna förändrats eller förlorat sin makt (kyrkan, borgerskapet, konstakademierna och så vidare)? Klingar inte slagordet *épater le bourgeois* (chockera borgaren) ihåligt när samma borgarklass pryder sina hem med reproduktioner av avantgardistisk konst? En del av dessa frågor turneras emellertid på ett polemiskt tillspetsat vis i den danska boken *Kritik av den negativa uppbyggligheten* av litteraturforskaren Fredrik Stjernfelt och författaren Søren Ulrik Thomsen.²²

Den samtidiga styrkan och svagheten i Stjernfelts och Thomsens analys är att de kopplar ett brett grepp på överskridandets problematik och inte bara studerar den i relation till konsten och litteraturen. Det är tvärtom deras huvudtes att *negativismen*, tanken att överskridandet av normer är självklart radikalt och gott, har blivit något av en dominerande ideologi inom en lång rad av områden: konst, kultur, vetenskap, utbildning med mera. Negativismen är inte längre en angelägenhet för ett litet avantgarde utan en trosföreställning som omhuldas av den breda massan – den har blivit vår tids folkmetafysik, skriver de.²³

Negationen som fenomen har funnits i alla tider och tänkandet kan omöjligt klara sig utan den.²⁴ Det nya är dess infiltrering av kulturlivets alla områden under den senaste tioårsperioden, och dess närmast reflexmässiga tillämpning på de mest skilda typer av företeelser. Negativismen är märkligt tom på innehåll. Den formulerar sällan eller aldrig några positiva (mot) bilder. Den erkänner inga kriterier för vad som är gott, vackert eller sant (utom just överskridandet i sig):

Denna ideologi vill göra gällande att förnekandet, förkastandet, tillintetgörandet, överskridandet, förstörelsen, åsidosättandet, kort sagt negationen av en eller annan given position, är ett *tillräckligt* indicium på att något intressant har hänt, att en insikt har förvärvats, ett konstverk uppstått, en politisk handling genomförts.²⁵

Eftersom negativismens måltavlor kan finnas överallt återstår ofta bara den tomma provokationen. En viktig målsättning, inte minst inom bildkonstens område, blir som bekant att framkalla äckel (jfr exemplet Evaristti ovan).

[N]är man inte kan överskrida en given konstnärlig norm på det verkligt intressanta sätt där överskridandet åtföljs av ett försök att artikulera ett eller annat icke-negativt resultat – då kan negationen istället upprätthållas genom att man skapar ett verk eller formulerar en utsaga som väcker allmänt äckel eftersom de överskrider basala kroppsgränser (man styckar några kroppar, hyllar några massaker, framställer ett stinkande eller öronbedövande

verk o.s.v.). Om nu några på goda grunder äcklas av resultatet, så tas deras äckel omedelbart som ett bevis för att inskränkta, undertryckande, borgerliga (fortsätt själv uppräknings av adjektiv) gränser har överskridits och att stor konst har blivit till.²⁶

Om man ger Stjernfelt och Thomsen rätt måste man ställa sig frågan hur verkningsfull överskridandets tankefigur i realiteten är. Kanske har dess genomslagskraft i estetisk praktik och teori blivit så stor att dess trovärdighet blivit hotad. Borde inte det, tvärtom vad författarna gör gällande, innebära att negativismens attraktionskraft på de konstnärliga och intellektuella eliterna kraftigt avtar? Den ohämmade användningen av överskridandet som begrepp och tankefigur leder till rutinisering, till en bekräftelse av det förväntade. Överskridandet har själv blivit den nya normen eller konventionen. Begreppet riskerar att förvandlas till en kliché. Och vem vill bekänna sig till en kliché? En annan paradox som infinder sig när överskridandet per automatik glorifieras är att det genuint provokativa och oroande riskerar att neutraliseras och domesticeras.²⁷

Stjernfelts och Thomsens analys har den stora fördelen att de spårar överskridandets problematik i en lång rad skilda kulturella kontexter. De kan därmed på ett annat sätt än Lentricchia & McAuliffe påvisa fenomenets enorma genomslagskraft. Genom detta och deras fokus på negativismens breda folkliga genomslag blir det också uppenbart att kopplingarna mellan konstnärligt skapande och terror blivit alltmer nedtonade. Överskridandets privilegierade figur är inte längre nödvändigtvis terroristen.

Detta blir än tydligare när jag nu går över till att diskutera överskridandets problematik i samtida litteratur- och kulturteori. Det drag av självklar, närmast slentrianmässig, positiv laddning av begreppet som Stjernfelt och Thomsen ser som kännetecknande för negativismen gör sig gällande också här. Det utesluter dock inte att ekon kan höras från talet om den konstnärliga förnyelsen som ett slags våldshandling.

Teori och transgression

Om man gör en sökning på ordet »transgression« på databasen Project Muse, som innehåller artiklar från välrenommerade vetenskapliga tidskrifter inom humaniora och samhällsvetenskap, får man 3 542 träffar.²⁸ Namn som Foucault, Bataille, Blanchot och Derrida är frekventa i artikeltitlarna. Ett typiskt exempel kan vara John V Walkers artikel »Maurice Blanchot and the Literature of Transgression«. I denna konstellation av teoretiker urskiljer man den samtida kulturteorins kärntrupp när det gäller teoretiseringen av överskridandet. Särskilt Batailles studier i erotismen och onskans litteratur tycks ha utövat ett stort inflytande. Men begreppet förekommer också i en oöverskådlig mängd andra sammanhang. Låt mig ge några exempel: »Queer at Last? Straight Intellectuals and the Desire for Transgression« (Annette Schlichter); »Any Where Out of this Verse: Baudelaire's Prose Poetics and the Aesthetics of Transgression« (Anne Elizabeth Jamison); »The Primitive Subject of Female Bodybuilding: Transgression and Other Postmodern Myths« (Marcia Ian); »Comedies of Transgression in Gangsta Rap and Ancient Classical Poetry« (Ralph Mark Rosen).

Redan en så pass snabb och ytlig inventering verkar ge Stjernfelt och Thomsen rätt i antagandet att negativismen slagit igenom på bred front inom humanistisk forskning. Frågan är hur denna negativism, eller kanske snarare dessa negativismer, ser ut, fungerar och cirkulerar. Ett rimligt antagande är väl att de trots allt inte alla kan reduceras till ett okritiskt hyllande av allt som är nytt och gränsöverskridande. Man kan i och för sig erinra om några av akademins nyare honnörsord som »innovationsförmåga«, »spetsforskning«, »tvärvetenskap«, »gränsöverskridande samarbete«, och konstatera att de inte sällan omges av det självklart godas strålgång och att det goda antas bestå av just det nya och det överskridande.²⁹

Även om den höga värderingen av överskridandet kan spåras tillbaka till romantiken är det till postmodernismen och poststrukturalismen som begreppets verkliga segertåg kan härledas.³⁰ Som Stjernfelt och Thomsen konstaterar är det knappast en slump att titeln på den artikel som utlöste en av 1990-talets mera omtalade akademiska skandaler i USA var »Transgressing the Boundaries«.³¹ Fysikern Alan Sokal fick 1996 denna artikel antagen till den prestigefulla tidskriften *Social Text*, ett centralt forum för avancerad humanistisk teoriutveckling. Artikeln ville visa på starka samband mellan ny naturvetenskaplig forskning och postmodernistisk teori (undertiteln löd »Towards a Transgressive Hermeneutics of Quantum Gravity«). Det var bara ett problem med artikeln. Den var en parodi skriven i syfte att förlöjliga alla poststrukturalistiska teoretiker.

Låt oss titta på tre olika typer av exempel på hur begreppet transgression förekommer i samtida litteratur- och kulturteori. Den första typen kännetecknas av ett användande av begrepp och metaforer som anknyter till våld, kriminalitet, tabubrott eller andra nedbrytande aktiviteter. Här blir det ju omöjligt att kringgå dekonstruktionen, som redan i sitt namn signalerar en radikal nedmontering av ett eller annat som är givet (traditioner, konventioner, begrepp, maktförhållanden, hierarkier, mentala strukturer etc.). Även om Derrida själv vid upprepade tillfällen betonade att dekonstruktion inte skall förväxlas med destruktion, tenderar inte sällan associationerna till något omstörtande och våldsamt att dröja kvar.

Det saknas inom denna första typ inte exempel på bruket av mera direkt våldsladdade metaforer. Den amerikanska feministiska litteraturteoretikern Alice Jardine upprättar i sin bok *Gynesis* (1985) en distinktion mellan två olika skrivsätt som båda syftar till att överskrida traditionella könsdikotomier. Dessa benämns tematisering respektive konstituering av gynesis.³² Gynesis betecknar den postmoderna teoribildningens intresse för, och kvinnliga

kodning av, vad de stora berättelserna förpassat till marginalen. Det är konstitueringen av gynesis som värderas högst av Jardine. Ett sådant skrivande nöjer sig inte med att på ett innehållsmässigt plan bara tematisera gynesis. Det blir också nödvändigt med långt drivna formexperiment som bryter radikalt med narrativa och lingvistiska konventioner. Det slående är hur detta skrivande kodas positivt bland annat genom användningen av en metaforik som leder tankarna till inte bara våld i största allmänhet utan sexuellt våld. Jardine talar således om hur författaren som eftersträvar en konstituering av gynesis tycks tvingad att utforska »kvinnan« genom »an erotic merging at the interior of language, through a radical dismemberment of the textual body, a female body«. ³³ Överskridandet pekas här ut som en lemlästning, därtill en erotiserad sådan, av den kvinnliga kroppen.

Den andra typen av exempel på hur transgressionen omsätts som begrepp och tankefigur tar sig uttryck i en explicit politisk eller ideologisk agenda som går långt utanför det snävt litterära och estetiska – det vill säga litteratur- och kulturteorier med mer eller mindre radikala anspråk på att transformera samhället. Här, bör det poängteras, menar jag inte att alla former av exempelvis feminism, marxism och postkolonial teoribildning skulle utgöra enkla exempel på negativismen. Däremot vill jag sätta fingret på en tendens inom delar av den poststrukturalism som ser sig som ett demystifierande och emancipatoriskt projekt vars mål är att ersätta modernitetens stora berättelser – Lyotards *grands récits* – med någonting radikalt nytt och annorlunda. Här blir nämligen begreppet överskridande centralt. Ett av många tänkbara exempel utgörs av filosofen Rosi Braidotti. Jag tänker då inte bara på den explicita kopplingen mellan teori och terrorism som framträder i hennes (ö)kända hyllning av Röda Brigaderna som krigsmaskiner riktade mot staten ³⁴ utan på hur det transgressiva omedelbart översätts från filosofins och den estetiska teorins lärdomar till politisk handling. Följande passage, som

har karaktären av en trosbekännelse, är hämtad från en text som diskuterar förhållandet mellan feministiska teorier om könsskillnad och Deleuzes skillnadsfilosofi:

Trigaray liksom Deleuze [har] gjort klart att produktionen av nya begärssubjekt kräver en massiv omorganisering och förändring av samhällets materiella väv. En sådan typ av radikal materialism i den post-strukturalistiska eran ställer jag mig bakom. ³⁵

Den tredje typen av transgressionsbruk i samtida teori hänger ofta nära samman med föregående typ och är mycket framträdande. Den tar sig uttryck i en programmatisk misstro mot dikotomier, hierarkier och dualismer. Den nyss nämnde Deleuzes kritik av det han benämner den »binära maskinen« kan tjäna som ett tydligt exempel:

It is false [to say that] the binary machine only exists for reasons of convenience. It is said that »base two« is the easiest. But in reality the binary machine is an important piece of the apparatuses of power. As many dichotomies as necessary will be established in order to stick everyone to the wall, to push everyone in a hole [...] Binary machines of social classes, of sexes, man-woman, of ages, child-adult, of races, black-white, of sectors, public-private, of subjectifications, among our own kind – not our kind. ³⁶

Dikotomier kritiseras i samtida teori på estetiska, epistemologiska, etiska och/eller politiska grunder. Oavsett vilket är det slående hur dikotomiserandet som sådant uppfattas som djupt problematiskt och ofta som inbäddat i olika former av maktutövning. Men även om det tveklöst är så att dikotomier kan konstruera och upprätthålla gränser mellan vad som innesluts respektive utesluts kan man fråga sig om de alltid måste fungera på detta sätt. Man kan också fråga sig om det verkligen är möjligt att bryta radikalt med dikotomiseringslogik.

Kulturteoretikern Rita Felski menar att den starka anti-dualismen, och den därmed förbundna starka betoningen av transgression, lett till ett ensidigt hyllande av begreppet *skillnad*:

»Utbasunerad på bokomslag, rutinmässigt åkallad i intellektuella debatter är 'skillnad' ett oantastligt ideal, ett värde i sig själv. Skillnaden har blivit doxa, ett magiskt ord för teori och politik som utstrålar försonande betydelser.«³⁷ Den ensidigt positiva kodningen av begreppet får absurda konsekvenser. Som Felski påpekar finns det till exempel skillnader som är ointressanta eller triviala, liksom det finns skillnader som kan hota andras frihet.³⁸ Den brittiske litteraturvetaren Antony Easthope är inne på samma linje i boken *Privileging Difference* (2002). Efter att begreppet avlägsnade sig från sin rigorösa filosofiska kontext i Jacques Derridas arbeten, och skulle jag vilja tillägga Deleuzes, så har begreppet blivit en ursäkt att praktisera teori på det lätta sättet.³⁹ Följden har blivit att variation och mångfald blivit upphöjda till egenvärden, till entydiga plusord tömda på egentlig mening. Listan på förbrytare är enligt Easthope lång. Ett tjugotal av de mest uppburna teoretikerna idag går igenom, en efter en, och befins skyldiga: från Edward Said till Homi Bhabha; från Donna Haraway till Judith Butler; från Rosi Braidotti till Lawrence Grossberg.

Att skillnaden blivit doxa kan, menar jag, ses som en variant av att överskridandet också blivit det. Transgressionen ligger som ett implicit eller explicit värde i, ja som en matris för, många av den samtida teorins nyckelbegrepp: difference (Derrida), jouissance (Barthes), polyfoni och karneval (Bakhtin), »third space« (Bhabha), rhizom (Deleuze). Lägg därtill vitt spridda »buzzwords« som alteritet, heterogenitet, hybriditet och kreolisering. Denna uppräkningslista har inte för avsikt att döma ut eller ogiltigförklara ett antal begrepp. Flertalet av dessa ser jag tvärtom som mycket produktiva. Men listan sätter ändå fingret på en stark och gemensam tendens i ny teori: dikotomier betraktas närmast definitionsmässigt som suspekta och måste överskridas. Och det som skall överskridas kodas ofta som statiskt, enhetligt, fast, centrerat, hierarkiskt – till skillnad från transgressionens resultat, som ringas in med metaforer som det

mångfaldiga, det flytande, det icke-identiska, det icke-hierarkiska, det decentrerade. Det är de sistnämnda egenskaperna – i texter såväl som i praktiker – som hyllas av teoretikerna.

Går det att förhålla sig på mindre kategoriskt kritiska sätt till dikotomierna, kan man undra. Låt mig bara kort hänvisa till några sådana försök. Felski menar att det feministiska projektets ambitioner att övervinna och överskrida det dualistiska tänkandet bör överges till förmån för en ny konceptualisering av dualismen som »en pendling och en produktiv konflikt mellan distinkta termer som inte kan lösas genom en harmonisk syntes«.⁴⁰ Detta innebär inte en ny polarisering utan snarare en dialektik där man tänker i termer av »skillnad inom likhet« och »likhet inom skillnad«. Felski skriver: »*Interferensen* med sådana kategoriers renhet kan vara enormt fruktbar när det gäller att utmana konventionella strukturer och definitioner.«⁴¹ Donna Haraway, som ju fanns med på Easthopes svarta lista, argumenterar faktiskt för något liknande när hon skisserar ett *reflexivt* användande av »dikotomiseringsmaskinen«. Det är av yttersta vikt att vara medveten om hur dikotomiseringar, eller vad hon kallar den binära analysen, historiskt har fungerat i den västerländska kunskapsproduktionen.

Att man lägger märke till denna tradition ogiltigförklarar inte användningen av den; den *lokaliseras* användningen och innebär att dess partiskhet och ansvarighet hävdas. Skillnaden är viktig. Binära oppositioner, som är ganska suspekta för de feminister jag känner, kan emellanåt visa sig vara trevliga små redskap. I den analytiska motorns bullrighet ligger förvisso en del av dess användbarhet för den feministiska ansvarigheten; det är svårt att förväxla framställningen med en oskyldig, noumenal, transcendent verklighet. Den framställande teknologin slamrar för mycket.⁴²

Fördelen med den reflexiva dikotomiseringen är att den kan användas för att »samtidigt övertyga, lära ut och taxonomisera med hjälp av en analytisk teknik som handgripligen skapar sina objekt samtidigt som den tudelar dem«.⁴³ Det

reflexiva förhållningssättet till den egna tolkande och produktiva teknologin förhindrar i bästa fall okritiska, ohistoriska och ojämlika konstruktioner.

Dikotomier är omöjliga utan gränser och gränsdragningar. Men är inte gränser omöjliga utan omkringliggande territorier att avgränsa (begrepp, fält, kategorier m.m.)? Kritikern och författaren Ulf Eriksson resonerar i en intressant essä om gränsbegreppet i förhållande till dikotomin mellan centrum och periferi. Han påtalar samtidigt starka önskan att upphäva denna motsättning. Men »centrum« och »periferi« låter sig inte så lätt upplösas. Han prövar tanken att det tvärtom kan vara så att dessa begrepp är »nödvändiga förutsättningar för varje projekt som vill skildra eller initiera något slags *gränsövergång*, metamorfos eller förvandling«. ⁴⁴ En värld utan centrum och periferi har lockat både totalitära och »nomadologiska« utopister, skriver Eriksson. Men det skulle vara en värld utan det förnyande gränsarbetet, en värld där makten utövas antingen som »rent våld eller bakom en illusion av frihet«. ⁴⁵ Som Terry Eagleton uttrycker det i en diskussion av Hegels kritik av idén om absolut frihet: »Since limits make us what we are, the idea of absolute freedom is bound to be terroristic.« ⁴⁶

Föreställningen om den nödvändiga transgressionen av dikotomier kan alltså utmanas. Insikten att negativismen riskerar att förfalla till en tom mekanisk gest är givetvis inte ny. Den rena negationen kritiserades av Hegel genom begreppet *Aufhebungs* centrala plats i det dialektiska schemat: Det upphävda tillintetgörs inte utan är bevarat i förädlad form i det nya högre tillståndet. Med undantag av Fredric Jameson och några andra marxistiska teoretiker har väl denna idé inte särskilt många anhängare idag. Privilegierandet av begrepp som skillnad går i postmodern teori hand i hand med ett reflexmässigt avvisande av alla former av totalisering. Felskis, Haraways och Erikssons sätt att hantera dikotomierna är mer modesta och pragmatiska än strikt dialektiska. Vad som för-

enar dem är dock en betoning av att dikotomiska begreppspar aldrig kan förstås som strikta binära oppositioner. Det sker en utväxling av egenskaper mellan dikotomins två kategorier. Det som finns i den ena kan också finnas i den andra. Det är dynamiken i dessa utväxlingar – i detta gränsarbete – snarare än det våldsamma överskridandet som borde hamna i fokus.

*

Det är en stor skillnad mellan att spränga byggnader och att spränga dikotomier. Genom begreppet överskridande har några samband mellan våld och teori tentativt mejslats fram i denna essäs andra del. Kopplingen mellan estetisk innovation och terror är tydligare och kan historiskt knytas till romantikens konstfilosofi och dess fortsättning i avantgardism, modernism och postmodernism.

Trots att kopplingarna mellan terror och teori är vagare, mera indirekta, och i en del fall kanske kan kännas långsökta, menar jag att de är viktiga att uppmärksamma. Litteraturteorin berömmar sig, och ofta med all rätt, av att vara självreflexiv. Teoriboomen sedan 1960-talet har inneburit en stadigt ökad medvetenhet om alla teoriers ideologiskt situerade karaktär. Det finns inga oskyldiga eller neutrala positioner från vilka ny teoretisk kunskap kan produceras. Ändå präglas även denna reflexiva teori av blinda fläckar. En sådan har varit föreställningen om överskridandet som ett självklart positivt värde, något som jag i denna essä har velat synliggöra och problematisera. Det innebär inte med nödvändighet att begreppet överskridande har spelat ut sin roll, men jag vill slå ett slag för att användningen av begreppet måste preciseras, historiseras och tillämpas analytiskt, snarare än reflexmässigt normativt.

Genom att förvandla överskridandet till doxa gör man både överskridandet och det som överskrider en otjänst. Vi får enkla tudelningar mellan tradition och förnyelse, gammalt och nytt, som läser tanken vid en förenklad syn på be-

vekelsegrunderna till såväl produktionen som receptionen av litteratur. Att se tradition som något föråldrat och konservativt som med nödvändighet måste övervinnas blir bara en av många absurda konsekvenser av detta synsätt. Som Rita Felski frågar: Hur kan vi då förstå »the shock of the old«, det vill säga det faktum att verk från avlägsna epoker kan fungera mera oroande och omvälvande än de helt samtida?⁴⁷ Att slentrianmässigt hylla överskridandet för-tar värdet och fördunklar innebörden i det som faktiskt kan sägas ha varit, och i vissa fall kanske fortfarande är, transgressivt (ett givet exempel skulle vara det historiska avantgardet). Som Felski uttrycker det:

We are currently in the midst of what can only be called a glamorizing of transgression, as literary critics bolster their radical credentials by expanding on ever more outré topics from sex toys to serial killers. Such cult of outsiderdom, however, sanitizes an aesthetic of shock by glossing over its authentically disturbing elements; it looks over, rather than into, the abyss.⁴⁸

Litteraturvetaren som studerar överskridandet hoppas alltså enligt Felski att en del av

den transgressiva energin skall spilla över på forskaren själv. Om det är sant är det en lite oroväckande iakttagelse. Felski antyder ju här i förbifarten faktiskt ett intressant ämne för vidare studier. Varför »väljer« litteraturvetarna de teorier och studieobjekt de gör? Vilka identiteter ses som eftersträvansvärda och vilka begär är drivande i dessa processer? Hur konstruerar den »radikale« litteraturvetaren sin identitet?

Från att ha varit en angelägenhet för de konstnärliga och intellektuella eliterna har tron på överskridandets självklara värde blivit en folkrörelse. För både de konstnärliga och de vetenskapliga riktningar som bekänner sig till transgressionens ideal borde detta stämma till eftertanke. Det verkligt problematiska är inte klyftan mellan outsider-retoriken och ett hyperindividualiserat samhälle där alla hyllar överskridandet. Den riktigt svåra frågan är vilken roll konst och humanistisk vetenskap med radikala anspråk egentligen spelar – eller skulle kunna spela – i ett kapitalistiskt samhälle som också har transgressionen som dominerande värde och mytologi.⁴⁹

1. *Dagens Nyheter*, 3,9 2008.
2. Som Anders Johansson träffande konstaterar var båda sidor i debatten fångade i en föreställning om att en text antingen är fiktiv/påhittad eller autentisk/sann. Därmed förbises begreppsparets dialektik som yttrar sig i att det ena alltid också finns i det andra. Anders Johansson, *Nonfiction*, Göteborg: Glänta production, 2008, s. 61.
3. Citerad efter Frank Lentricchia & Jody McAuliffe, *Crimes of Art + Terror*, Chicago & London: The University of Chicago Press, 2003. Min övers.
4. Lentricchia & McAuliffe, *Crimes of Art + Terror*, 2003.
5. För en utmärkt sådan studie, se Alex Houen, *Terrorism and Modern Literature: From Joseph Conrad to Ciaran Carson*, Oxford: Oxford University Press, 2002.
6. Lentricchia & McAuliffe, *Crimes of Art + Terror*, 2003, s. 6 ff.
7. *Ibid.*, s. 4.
8. Rita Felski påpekar att litterära provokationer historiskt sett har varit mannens domän, men att det ofta varit kvinnan som fått *symbolisera* det överskridande. Att detta inte längre gäller blir enligt Felski uppenbart om man tänker på författare som Kathy Acker, Helen Zahavi och Elfriede Jelinek. Se Rita Felski, *The Uses of Literature*, Malden & Oxford: Blackwell, 2008, s. 126.
9. Lentricchia & McAuliffe, *Crimes of Art + Terror*, 2003, kap. 6.
10. *Ibid.*, s. 22 ff.
11. Don DeLillo, *Den stora massans ensamhet: Mao II* (1990), övers. Rebecca Alsberg, Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1992, s. 44.

12. Lentricchia & McAuliffe, *Crimes of Art + Terror*, 2003, s. 3 f.
13. F.T. Marinetti, »Futurismens grundläggning och manifest« (1909), övers. Gunnar Qvarnström & Estrid Tenggren, i Gunnar Qvarnström (red.), *Moderna manifest: 1 Futurism och dadaism*, Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1973, s. 13.
14. »Surrealismens andra manifest« (1930), övers. Gunnar Qvarnström & Malou Höjer, i Gunnar Qvarnström (red.), *Moderna manifest: 2 Surrealism*, Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1973, s. 81 f.
15. Lentricchia & McAuliffe, *Crimes of Art + Terror*, 2003, s. 18 ff.
16. William Wordsworth, ur »Förord till Lyrical Ballads« (1802), övers. Birger Hedén & Stefan Sandelin, i Per Erik Ljung & Anders Mortensen, *Texter i poetik: Från Platon till Nietzsche*, Lund: Studentlitteratur, 1988, s. 173.
17. Lentricchia & McAuliffe, *Crimes of Art + Terror*, 2003, s. 3.
18. *Ibid.*, s. 11 ff.
19. Slavoj Žižek, *Välkommen till verklighetens öken*, övers. Göran Dahlberg & Elin Talje, Göteborg: Glänta Produktion & Vertigo förlag, 2004, s. 10 ff.
20. Jfr poeten Johan Jönsons suggestiva formuleringar i »Sibboletstäderna«: »1. Den europeiska lösningen är inte längre kirurgi. 2. Omnimetabolism och en friktionsfri hegelianism. 3. Vi inkorporerar allt.« Johan Jönson, *Monomtrl*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 2005, s. 194.
21. Lentricchia & McAuliffe, *Crimes of Art + Terror*, 2003, s. 16 f.
22. Fredrik Stjernfelt & Søren Ulrik Thomsen, *Kritik av den negativa uppbyggligheten* (2005), övers. Staffan Vahlquist, Stockholm: Ruin, 2007.
23. *Ibid.*, s. 51 ff.
24. *Ibid.*, s. 34 ff.
25. *Ibid.*, s. 34.
26. *Ibid.*, s. 28.
27. Se Felski, *The Uses of Literature*, 2008, s. 109 f.
28. Sökningen gjordes 19.9 2008.
29. För en analys av gränsöverskridandets centrala funktioner i retoriken kring forskning och högre utbildning, se Per-Anders Forstorp, »Limnala metaforer och gränsarbete i den högre skolan: Kulturstudier och gränsernas mening«, i *Utbildning & Demokrati*, 2006:2, s. 41–62.
30. Se Stjernfelt & Thomsen, *Kritik av den negativa uppbyggligheten*, 2007, s. 97 ff. De lyfter även fram socialkonstruktivismen samt vissa riktningar inom den analytiska filosofin som exempel på negativismens inflytande på högre utbildning och forskning.
31. *Ibid.*, s. 98.
32. Alice A. Jardine, *Gynesis: Configurations of Woman and Modernity*, Ithaca & London: Cornell University Press, 1985.
33. *Ibid.*, s. 246.
34. Se Antony Easthope, *Privileging Difference*, New York: Palgrave, 2002, s. 81.
35. Rosi Braidotti, »Kvinna-i-tillblivelse: Könskillnaden på nytt«, övers. Christian Nilsson, i *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 2002:4, s. 25.
36. Deleuze citerad efter Jardine, *Gynesis: Configurations of Woman and Modernity*, 1985, s. 134.
37. Rita Felski, »Skillnadens doxa«, övers. Karin Lindeqvist, i *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 2002:4, s. 53.
38. *Ibid.*, s. 67.
39. Antony Easthope, *Privileging Difference*, 2002.
40. Felski, »Skillnadens doxa«, 2002, s. 68.
41. *Ibid.*, s. 69.
42. Donna Haraway, *Apor, cyborger och kvinnor: Att återuppfinna naturen*, övers. Måns Winberg, Stockholm/Stehag: Symposition, 2008, s. 144.
43. *Ibid.*
44. Ulf Eriksson, »Vittnet på gränsen«, i förf:s *Natten, vakenheten*, Göteborg: Autor, 2007, s. 62.
45. *Ibid.*, s. 63.
46. Terry Eagleton, *Holy Terror*, Oxford: Oxford University Press, 2005, s. 71.
47. Rita Felski, *Uses of Literature*, 2008, s. 114.
48. *Ibid.*, s. 110.
49. Eagleton (*Holy Terror*, 2005, s. 86) påpekar att kapitalismen är den enda samhällsform där transgressionen inte bara rekommenderas utan är obligatorisk. Det vardagliga livet är otänkbart utan det ständiga överskridandet av gränser, normer och tabun.

Nyckelord: Litteratur, teori, terrorism, överskridande.

Keywords: Literature, theory, terrorism, transgression.

Summary

Literature, theory and terrorism.

In this paper I chart some of the numerous connections between literature, theory and terrorism. Ever since the emergence of romanticism, the artistic ideal of transgression has played a prominent role in aesthetic theory and practice. In late modernity, however, the notion of transgression has become so common in all fields of culture, that its critical potential must be questioned. This complex issue is discussed here in relation to both literary and theoretical examples.

Magnus Persson
Läroarbilden
Kultur-språk-medier
Malmö högskola
magnus.persson@mah.se